

Đurdica Cvitanović

Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 Odjel za povijest umjetnosti
 Zagreb

Drvene seoske crkve na području Hrvatske

Zaštita čovjekove okoline počela se i kod nas organizirati kao važna društvena disciplina. U tom je procesu mjesto i za materijalne dokaze kulture širokih slojeva naroda kao rezultata čovjekova duha i stvaralaštva skladno oblikovanih kulturnih građevina u svom realnom svijetu, u svojoj okolini. U njima je postignuta najveća razina plemenitih oblika među mnoštvom anonimnih predmeta koji služe životu a nastali su na temelju zbira iskustava. Sakralni objekt u ruralnoj sredini ilustrira pučke duhovne potrebe, napore uložene u umjetnički oplemenjen zajednički prostor po mjerilu ljepote i po mjeri čovjeka koji ih je stvarao. To su redom sve drvene seoske crkve koje su se do danas sačuvale srašene s prirodnim ambijentom, pa je zaštita te svojevrstne baštine obveza neposredno povezana s općim pitanjima zaštite čovjekove okoline, zaštite ekoloških sadržaja.

Je li drvena seoska crkva spomenik etnologije ili spomenik likovne umjetnosti u smislu »Gesamtkunstwerka«, posve je nevažno ako smo svjesni da je ona sastavni dio čovjekove okoline. U spomeničkom nasljeđu svih zemalja i naroda opstanak takvih objekata pitanje je čovjekove ugroženosti u vlastitom vremenu i prostoru. Također je neosporno važna kreativna poruka prošlosti umjetničkih dometa pučke sredine u arhitekturi, drvorezbarstvu, kiparstvu, slikarstvu i narodnim rukotvorinama.

Dugoročnim programom obnove treba obuhvatiti četrdesetak brvnara, među kojima je samo nekoliko sazdanih u kanatnoj konstrukciji s ispunom od blata i sijekra, tzv., »mazanice« iz ravničarskih krajeva. Drvena je crkva svaka za sebe iznimna pojava u svojoj okolini. Kvaliteta tih spomenika u njihovoj je osnovnoj ljudskoj poruci. Smatrajući ih temeljnim objektima pučke kulture naroda i tradicije, cjelokupni kompleks spomenika nadilazi lokalni značaj i spada u evropsku tradicionalnu baštinu. Po svojim osobinama i izvornosti seoske drvene crkve u Hrvatskoj razlikuju se od jednako tako značajnih kulturnih objekata u drugih naroda. Tradicijska drvena crkva toliko je srasla s prirodom i svojom okolinom, da je svaka ideja o prenosu u umjetno stvorene etnoparkove (osim pokoji muzejski primjerak) besmislena, jer se time osakaćuje cjelovitost spomenika i prirodni ambijent. Treba imati na umu da su kod nas sve te crkvice u funkciji. Seoska je crkva izvorni umjetnički stvaralački čin svoje sredine. Stoga je potrebno ostvariti naviku održavanja, nikako ne dozvoljavati rušenje ili preoblikovanje i unatrag unatrag materijala i predmeta u njihovu unutrašnjost. Takvim se stajalištem ona ne petrificira, već obrnuto: time se humanizira prirodna okolina potrebna današnjemu čovjeku.

Veoma su zanimljivi nazivi lokaliteta na kojima se nalaze sačuvani objekti, jer oni dokazuju ruralnu sredinu, označuju brdo, rijeku, lokvu, guštik, vodu, šumu, polje, ime seljačke zadruge, ravnice i utvrde u obrambenim područjima za stoljetnih ratova s turcima. Primjerice: Hrastelnica, Janja Lipa, Pokupski Brest, Rastovac – ili Lekenička poljana, Letovanski Vrh, ili Mali Zdenci, Velika Mlaka, Pokupsko Cerje, Stari Brod, ili – Pokupski Gradec, Taborište, Gradec, ili – Gustelnica, ili – Benčetić Goljak, Lijevi Štefanki, Cvetković Brdo, Lukinić Brdo.

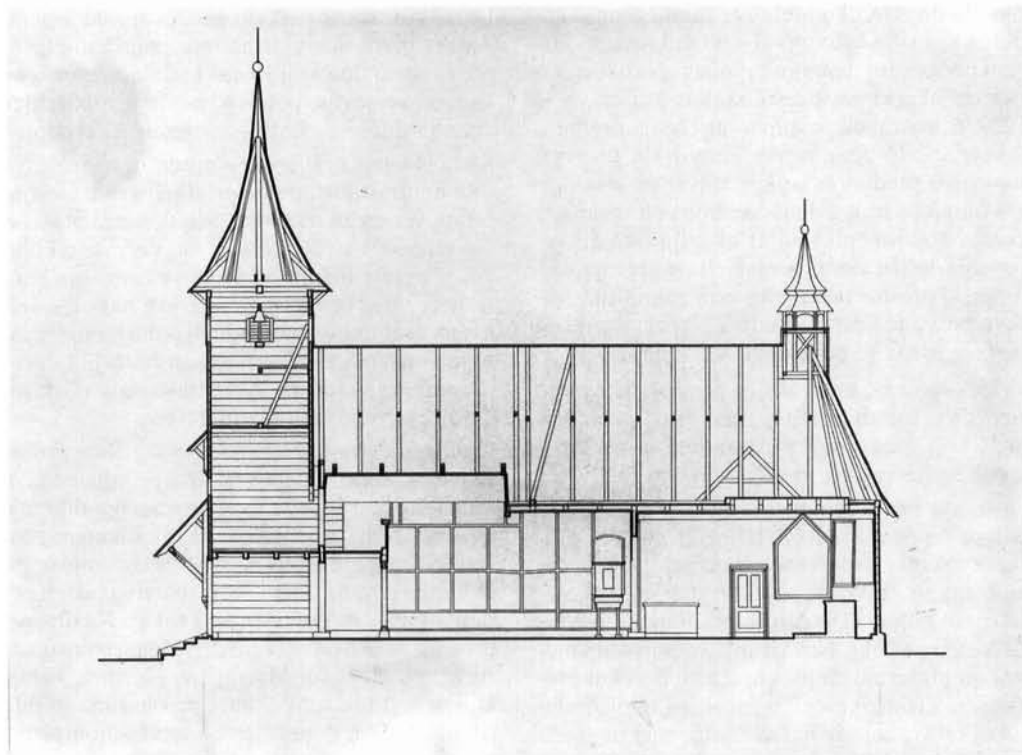
U sačuvanih četrdesetak primjera drvenih crkava slijedimo razvoj gradnje od praforme do razvijenih baroknih oblika. Minijaturna, jednodobna, gotovo kvadratnog oblika, kapelica pod četveroslivnim je šatorastim krovčićem sa stožasto pokrivenim zabatnim tornjićem, s plitkim trostranim zaključkom za oltar sa slikom ili skulpturom. Taj se prastari oblik sačuvao unatoč obnovama kroz dva barokna stoljeća. Jednodobna crkvice pod kasetiranim tabulatnom pravokutnog tlocrta nasljeđe je XVI. stoljeća, a taj tlocrtno jednostavni tip ponavlja se u

Sažetak

Četrdesetak tradicionalno građenih drvenih crkava rađenih u hrastovini, među kojima je tek nekoliko sazdanih u kanatnoj konstrukciji s ispunom od blata i sijekra, još je sačuvano u Turropolju, Pokuplju i Slavoniji. Konstrukcija drvene crkve ne razlikuje se od konstrukcije i načina gradnje seljačke kuće, a sačuvane crkvice pokazuju i razvoj gradnje od praformi do razvijenih baroknih oblika, od jednodobnih kapela do bogatijih oblika s lukovima i poligonalnim svetištem u baroknom razdoblju. Svi tipovi tih crkvice imaju zabatne tornjiće, a unutrašnjosti su im rustične ili oslikane na bočnim zidovima i stropu. Zanimljivi su i nazivi lokaliteta na kojima se ti objekti nalaze, koji dokazuju ruralnu pripadnost, a značajan je i podatak da su sve te crkve i danas u funkciji.

Velika Mlaka – Sv. Barbara, drvena kapela (foto: I. Nikolić)
Velika Mlaka – Sv. Barbara, the wooden chapel (Photo I. Nikolić)

Velika Mlaka – Sv. Barbara, presjek
Velika Mlaka – Sv. Barbara, section

Velika Mlaka – Sv. Barbara, pogled na sjevernu stijenu svetišta (foto: I. Nikolić)
Velika Mlaka – Sv. Barbara, view of the northern wall of the sanctuary (Photo I. Nikolić)

manjim objektima sve do XIX. Paralelno je zabilježen tip gotičke drvene kapele s visokom lađom pod strmim krovom, s izdvojenim svetištem poduprtim drvenim brvnima. Nažalost, jedini takav primjer u Pokupskom Brestu srušen je i crkva je preoblikovana 1929. Barokni stil postupno utječe na preobrazbu kulturnih objekata u selu zbog novih liturgijskih propisa. Kapele dobivaju omanja predvorja koja se zatvaraju priklopi-ma (»valvama«), s vanjskim propovjedaonicama i oltarićima, a narod se za crkvenih godova, proštenja, okuplja oko crkve. Predvorja u Turopolju dosižu monumentalne razmjere na kraju kojih je za liturgijski prostor rezerviran mali zaključak. Nažalost, taj tip crkve posve je nestao. Zadnja Kapela ranjenog Isusa u Novom Čiću srušena je potkraj XIX. stoljeća.

Barok utječe na raščlanjivanje unutrašnjeg prostora i gradnju crkava većih dimenzija pregradnim stijenama, rustično oblikovanim slavlucima, koji razdvajaju prostor sveišta od lađe. Pred pročeljem se dižu sve veća rastvorena predvorja.

Svi tipovi drvenih crkava imaju zabatne tornjiće. Prema arhivskim izvorima ipak su župne crkve u XVIII. stoljeću pred pročeljima imale drvene zvonike pokrivene piramidalnim krovom od šindre. Kapice tornjeva, katkad i cijeli krov, bijahu obojene crvenom ili zelenom bojom. Do danas toranj ima samo crkva sv. Barbare u Velikoj Mlaci. Istraživanja su potvrdila njezin stoljetni razvoj od praforme do preobrazbe u barokni prostor razvijenog tlocrta. Zvonik građen u baroknoj tradiciji dodan je tek 1867. Toj crkvi, koja je nastala sustavnim dograđivanjem elemenata, dodaje 1912. monumentalan ukrašen trijem (»pristašek«) pred bočnim ulazom domaći turopoljski drvodijelac majstor Bogdan iz Bukevja.

Zahvaljujući tesarskim družinama tradicija gradnje u drvetu najdulje se održala u Turopolju gdje su spomenici najgušći, a zatim se steru preko Vukomeričkih gorica do Pokuplja, uz gornji sliv rijeke Kupe i sjeverno do Save. Manji broj se sačuvao u banijskoj regiji, uglavnom kod pravoslavnog življa, a mala je oaza u okolici Grubišnog Polja. U Moslavini je i uz sliv Save tek pokoja crkva. U virovitičkom kraju jedan divan primjer razvijenog tipa kapele u Sedlarici srušen je, a pokušaj da ga se muzejski predstavi nije upio. U Etnografskom muzeju u Zagrebu nalazi se model crkve, u Muzeju za umjetnost i obrt oplata i tabulati, a manji broj slikanih oplata i kipova u Muzeju grada Virovitice.

Konstrukcija drvene crkve ne razlikuje se od konstrukcije i načina gradnje seljačke kuće. Zbog toga su u narodu kudikamo više u upotrebi nazivlja vezana za gradnju drvom od zidarske terminologije, što pak dokazuje da je djelovanje lokalnih majstora drvodjelaca i tesarskih družbi bilo angažirano u gradnji drvenih crkava. Temelji crkve izvodili su se kao i temelji kuće. Temeljne grede »podseki« masivnije su, položene na lomljeni kamen i nabijenu zemlju. Stijene su sazdane od masivnih širokih mosnica. U starijim primjerima planjke su spojene na rustičan »hrvaški vugel«, a u mlađim na pomnije istesan »nemški vugel«. Usavršavali su se alati. Planjke su učvršćene »moždenicima«, drvenim klinovima. Na zaključku najstarijega ravnog ili trostranog oblika i mlađega tehnički savršenijega poligonalnog ili polukružnog oblika, način spajanja je na »lastavičji rep«. Na te su oblike utjecale zidane barokne crkve, a tesar je izumio prilagodbu oblika tehnički savršenijim spojevima. Krovišta su pokrivena hrastovim ili borovim daščicama, šindrom. Podgled strehe se je obijao daskama. Na potkrovlje (»najžu«) ulazi se kroz otvor na stropu s drvenog pjevališta »koruša«, kojeg podupiru grede. Taj element unosi barok. Stropovi su letvama podijeljeni na kasete, a kada se pojavio visoki barokni ratabl oltara, uvodi se nad njim svodić (»fersol«). Cijela konstrukcija i oblik drvene crkve proizlaze iz vrste materijala.

Ukras u rustičnoj crkvi i seljačkoj kući isprva je bio suvišan. Zaštita ulaza malim trijemom »kapićem« (pristašek) ili većim predvorjem tipa »ganjčeca« kuće bio je funkcionalni dodatak a kasnije se javlja potreba za drvorezbarenjem ili bojenjem drvenih dijelova. Izvode se ukrasi na proboj.

Kada je barokni stil počeo prodirati na selo, sve više se ukrašavala unutrašnjost, dok u graditeljstvu materijali i konstrukcija ostaju vezani za tradiciju. Seljak nema potrebe da mijenja način gradnje i stečena iskustva. Većina je kulturnih objekata po dimenzijama manja od seljačke zadružne kuće, čak i u XIX. stoljeću. Bez obzira gdje se crkva nalazi, u selu, pokraj zaselka, na groblju, u vinogradu ili polju, smještena je soliterno, pa se tako naglašava njen poseban značaj. Ta prostorna dimenzija i smještaj kapelice u krajolik daju cijeloj skupini posebnu draž pejzažne ruralne arhitekture.

Unutrašnji prostor i najmanje kapelice pružao je mogućnost za ukrašavanje, slikanje motiva po stijenama, ukrašavanje kasete na stropu i oplata na stijenama figuralnim nizovima ili biljnim motivima s naturalistički naslikanim plodovima i cvijećem. Slikanje prelazi i na svodiće. Kasnije se pojavljuju barokni motivi po uzoru na drvorezbarstvo: akantus i vrpčasti stilizirani motivi i rozete, školjke i rokaj. Na drvene menze oltarića prostiru se narodni vezovi. Na oltarima su narodni sveci, sv. Juraj, sv. Rok, sv. Martin, sv. Florijan, Fabijan i Sebastijan, Gospa zaštitnica. Skulpture na oltarima su naivne, rad domaćih umjetnika. Ponegdje se intervencijom kolatora unosi bogatiji pozlaćeni oltar neke bolje skulptorske radionice. Pozlaćena, polikromirana, puna kolorita unutrašnjost crkve mjesto je okupljanja za blagdane i najvažnije životne događaje od rođenja do smrti. U tim malim prostorima sabrani su najprofinjniji rezultati duhovnih potreba pučke tradicije. Uz taj prostor vezana je pjesma, oblačenje narodnih nošnji za svetkovine i narodna kola, ukratko čitav društveni život.

Crkva-brvnara i crkva-»mazanica« pučki su likovni izraz, umjetnost koja pruža neslućene užitke.

Summary Đurdica Cvitanović Wooden Rural Churches in Croatia

About forty traditionally constructed wooden churches made of oak, some of which have walls filled with woven twigs and compact earth, are still preserved in Turopolje, Pokuplje and Slavonia. Although most of these churches are from the Baroque period, the oldest type found among them is that of a small one-room chapel, the primaevial form. During the Baroque period they have richer forms, porches, and polygonal sanctuaries. The best one is in Turopolje, and has a bell-tower which was added in the 19th century. Their interiors are either quite rustic or decorated with painted decorations and figures of saints on side walls and on the panels of their coffered ceilings.

Ljevi Štefanki – kapela sv. Jurja (foto: I. Nikolić)
Ljevi Štefanki – the chapel of St. George (Photo I. Nikolić)

Banski Kovačevac – drvena kapelica (foto: I. Nikolić)
Banski Kovačevac – the wooden chapel (Photo: I. Nikolić)